

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

ella fallet, väljer att inte heller tolka skönlitterära texter litterärt eller, som i fallet med Stefan Klint och Lina Sjöberg, skriver traditionella litteraturvetenskapliga avhandlingar vid en teologisk institution.

Greger Andersson

Marie Löwendahl, *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*. Makadam. Göteborg / Stockholm 2007.

Litteraturvetenskapen har under de senaste decennierna inkorporerat nya områden. Den feministiska genusinriktade forskningen har ofta kunnat fungera som vägröjare. Ett bra exempel på hur just genusstudier öppnat ett nytt fält har vi i det stora brevprojekt "Kvinnors brev" som letts av professor Eva Haettner Aurelius i Lund. Under våren 2007 disputerade två av projektets doktorander. Jon Helgason har i *Hjärtats skrifter. En brevkulturs uttryck i korrespondensen mellan Anna Louisa Karsch och Johann Wilhelm Ludwig Gleim* uppmärksammat hur en kvinna tog plats i ett manligt nätverk av tyska upplysningsmän. Två veckor senare försvarade Marie Jacobsson Löwendahl sin avhandling *Min allrabästa och ömmaste vän! Kvinnors brevskrivning under svenskt 1700-tal*. Tre brevskrivande miljöer från 1700-talets sista år belyses utifrån ett övergripande genusperspektiv som även öppnar för socialhistoriska och genre-teoretiska resonemang. Det är en avhandling som ger nya inblickar i det kvinnliga skrivandets villkor och praktik.

Marie Löwendahl har gett sin avhandling en klar och logisk disposition. Avhandlingen inleds med ett omfattande bakgrundskapitel. Där finner man såväl syfte och frågeställningar som teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning. Löwendahl visar god förtrogenhet med den tidigare forskning som just kopplat samman kvinnor och brev. Hon uppmärksammar inte bara engelskspråkiga studier utan har även tagit del av tysk och fransk forskning, något som är värt en speciell elege. Dagens avhandlingar för doktorsexamen begränsas som bekant alltför ofta till ett snävt anglosaxiskt perspektiv. En historisk översikt över brevskrivningens historia från antiken till 1700-talet och ett kapitel som tar fasta på den svenska brevskrivningen (som får ta sin början på 1600-talet)

bildar grund för den empiriska undersökningen av breven.

Därefter följer ett kapitel för varje brevskrivare. Det första ägnas Hedvig Ulrika De la Gardie (1761–1832), gift med Gustaf Mauritz Armfelt. Sedan presenteras breven från Catharina Juliana Ekerman (1765–1800) till Carl Sparre. Det sista kapitlet ägnas den i 1700-talsammanhang välkända familjen Gjörwell. Denna gång är det familjens brevskrivande kvinnor som står i centrum, även om den allestädes närvarande lärde patriarken också gör sig påmint. De allra flesta breven som behandlas har Gustafva Gjörwell (1769–1840), gift Lindahl och bosatt i Norrköping, som upphovsperson.

Slutkapitlet har fått rubriken "Sammanfattning" vilket är precis vad det är, varken mer eller mindre. En något mer energisk diskussion av utfallet av undersökningen hade man som läsare väntat sig. En utförlig studie som denna balanseras bäst av en grundlig och kanske rentav lite visionär avslutning. Då kan också läsaren stänga boken med bibehållen entusiasm för ämnet.

Avhandlingen innehåller en "English Summary" och en värdefull bilaga som består av fjorton brev, fyra från vardera Hedvig Ulrika De la Gardie och Julie Ekerman, ett från Brita Eleonora Gjörwell och fem från Gustafva Gjörwell.

Till avhandlingens omedelbara förtjänster hör att den är välskrivnen, väl korrekturläst och att den har försetts med ett pålitligt personregister, något som man numera allt oftare söker förgäves efter.

När avhandlingens *syfte* först uttalas sägs att det primära är "att studera verkliga kvinnors brev, dvs. faktiska kvinnor som skriver faktiska brev". Marie Löwendahl fortsätter: "Dessutom intresserar mig konstruktionen – om man så vill – av det kvinnliga i breven och hur föreställningen om ett särskilt förhållande mellan kvinnor och brevskrivning påverkar kvinnors skrivande." (11) Syftet preciseras sedan i fyra punkter. Den första frågeställningen talar om att undersöka "hur de kvinnliga brevskriventerna använder brevgenren och hur de förhåller sig till de ideal som omgärdar brevskrivningen under 1700-talet". Det handlar först och främst om brevskrivarna själva, de som är avsändare, men också om genre och form, och om norm.

De två följande punkterna går ner på själva textnivån. Punkt två utgörs av frågan: Vad säger skribenterna i sina brev om världen och sig

själva som kvinnliga subjekt? Nästa fråga handlar om den stilistiska aspekten: Hur är brevtexterna uppbyggda, vilka språkliga och stilistiska medel [...] används? An knyter breven till andra typer av texter? Analysen går in i själva brevet, meddelandet. Den sista frågeställningen vill anknyta till mottagaren: Vilka funktioner har breven visavi mottagaren?

Den traditionella kommunikationsmodellen: sändare – meddelande – mottagare fungerar som underliggande struktur för dessa punkter. Punkt ett uppehåller sig vid avsändaren. Punkterna två och tre berör själva meddelandet, i detta fall brevet, medan man bakom den sista frågeställningen kan skönja mottagaren, även om dennes ställning aldrig kommer att fokuseras på samma sätt som avsändaren/skribenten och meddelandet/brevet. Mottagaren får inte själv träda fram, han/hon skymtar endast som det yttersta föremålet för brevet olika funktioner.

Själva frågebatterier är omfattande. Frågorna berör också stundtals disparata teman. Så till exempel skulle författarens avsikt med fråga två (vad skribenterna säger om världen och vad de säger om sig själva som kvinnliga subjekt) ha framgått tydligare om det hade klargjorts att den knyts till en granskning av brevens innehåll. Framställningen hade också vunnit i klarhet om den underliggande kommunikationsmodellen hade refererats till explicit.

Lite längre in i avhandlingen möter återigen formuleringen som ställer föreställningen om det kvinnliga och brevet som kvinnlig genre i fokus: ”Den grundläggande frågeställningen i avhandlingen är hur föreställningarna om det kvinnliga och brevet som kvinnlig genre kommer till uttryck i de studerade breven”. (33) Den formuleringen ansluter dessutom till det syfte som ligger bakom det större projektet ”Kvinnors brev”. På dess hemsida (<http://kvinnorsbrev.litt.lu.se/>) sägs nämligen att projektet ”empiriskt [skall] pröva den diskuterade hypotesen om en kvinnospecifik kultur och ett därtill hörande kvinnligt språk”. Det är tydligt att avhandlingens huvudsyfte är att undersöka i vad mån de undersökta breven, alla skrivna av kvinnor, kan sägas vara kvinnospecifika men fortfarande saknas en klar definition av eller hänvisningar till vad som konstituerar ”föreställningen om det kvinnliga”. Därför efterlyser jag redan här en närmare definition och hänvisningar till vad som konstituerar ”föreställningen om det kvinnliga”.

Den empiriska basen består av tre brevsamlingar från ungefär samma tidsrymd. Det handlar om brev varav de allra flesta tillkommit under 1790-talet. Den första samlingen, som består av 73 brev från Hedvig Ulrika De la Gardie till maken Gustaf Mauritz Armfelt, finns i den Armfeltska samlingen (Riksarkivet). Dessa brev har författats mellan 1788 och 1793. De har inte tidigare publicerats. Brevskrivaren, född 1761, var således runt trettio år när hon stod i brevlades kontakt med sin make.

Den andra samlingen finns likaledes tillgänglig i Riksarkivet. Catharina Juliana Ekermans brev till Carl Sparre ingår i Börstorpssamlingen. Brevet har sänts 1784 (6 brev) och 1789–1791 (53). Julie Ekerman, född 1765, var i stort sett jämnårig med Hedvig (Hedda) De la Gardie.

Slutligen handlar det om den stora Gjørwellska samlingen som bevaras i Kungl. Bibliotekets handskriftsavdelning. De för avhandlingen aktuella breven, de som har familjens kvinnor som upphovspersoner, har förts samman i en särskild avdelning. Inte mindre än sju volymer fylls av brev som varit i bokstavlig mening familjära: De har sänts från en familjemedlem till en annan. Tidsspannet är här större: 1780–1811, men den övervägande delen av de behandlade breven härrör från 1790-talet. Marie Löwendahl har fokuserat på den yngsta dottern Gustafvas brev, avsända från Norrköping, där hon kommit att slå sig ner som gift. Hon står helt enkelt för det största antalet brev skrivna av kvinnorna Gjørwell. De Gjørwellska breven skiljer sig från de två andra brevsamlingarna. Dels är det en nästan oöverskådligt stor samling ur vilken Löwendahl har valt ut endast en del, dels är det denna gång frågan om brev som i högre grad varit kända och delvis redan publicerats. Dessutom är dessa brevs källvärde inte helt enkelt. Om de tidigare samlingarnas brev befunnit sig i originalskick, det har inte funnits anledning att ifrågasätta att det är brevskrivarnas egen skrift vi läser, så är förhållandet med de Gjørwellska breven annorlunda. De breven består till största delen av avskrifter, ombesörjda av fader Gjørwell själv men knappast utförda av honom. Någon enstaka gång finns ett original bevarat, och då uppger Löwendahl att hon i sin analys har utgått från det. Detta förhållande är förstas inte oproblemiskt för den som har tagit som sin uppgift att undersöka just det som har att göra med brevskrivarens kön: stilmässigt, språkligt, normiakttagande. Här har breven redi-

gerats i efterhand, dessutom av en man som ”hyfsat” efter sitt eget ideal. Om de två andra brevsamlingarna kan förefalla idealiska för avhandlingens syften så är det annorlunda med de gjörwellska breven. Denna situation kan nu inte ändras, men för jämförelsernas och trovärdighetens skull hade det varit önskvärt att Löwendahl på ett öppnare sätt hade diskuterat hela detta problemkomplex.

Att hela vår tillvaro är bekönad har de senaste årens feministiska forskning och för all del allmänpolitiska jämlikhetssträvanden uppmärksammat oss på. Men det finns vissa områden också på kulturens, detta patriarkala, område som redan för tvåhundra år sedan omedelbart förbands med kvinnor. Och det är just denna starka betoning av kvinnors förbindelse med brevet, som det stora projektet ”Kvinnors brev” vill pröva. Marie Löwendahl redogör i avhandlingens inledande historik för hur sambandet kvinnor/brev byggdes upp och till sist etablerades som norm: kvinnors brev utpekades som överlägsna mäns. Förklaringen brukar sökas i 1700-talets brott med retoriken. Detta paradigmskifte ledde till att en ny norm föreskrevs av manliga brevetteoretiker, vars främsta företrädare var den tyske skriftställaren Christian Fürchtegott Gellert. Hans brevställare *Briefe nebst einer praktischen Abhandlung von dem guten Geschmacke in Briefen* (1751, svensk översättning 1781) fick ett oöverträffat genomslag. I själva verket hade färden bort från retorikens utstakade regler påbörjats redan under 1600-talet. La Bruyère hade visat vägen mot en modell grundad på det talade ordet, den spirituella konversationen. Man fick anledning att tala om den nya franska stilen. Men det var under 1700-talet som den nya modellen, som kommit att kallas det familjära brevet, blev den ledande brevgenren. Hela detta förlopp redogörs för på ett klart och instruerande sätt i den historiska delen av bakgrundskapitlet. Men eftersom det första syftet som formulerats talar om att undersöka ”hur de kvinnliga brevsribenterna använder brevgenren och hur de förhåller sig till de ideal som omgärdar brevskrivningen under 1700-talet” är det naturligtvis av stor vikt att normen, den som brevskrivarna antas förhålla sig till, får ett specifikt avsnitt. När de nya idealen flyter in i den diakroniska framställningen finns en risk att läsaren halkar över denna betydelsefulla information. Den föreställda kvinnliga normen måste också ses synkront.

Redan i avhandlingens inledande fas citerar

Marie Löwendahl Elizabeth Goldsmith som i en studie av brevromanen (*Writing the Female Voice*, 1989) understryker vikten av att den som söker kvinnors röst i brevfiktionen också måste undersöka ”male ideas of what it means to write as a woman” och ”the writings of real women” (citerat efter Löwendahl, 11). Det är männens föreställning om vad det är att skriva som kvinna som läsaren av Löwendahls avhandling aldrig riktigt får en samlad bild av. Dessa ”male ideas” skulle man ha önskat att avhandlingsförfattaren dels hade ägnat ett eget avsnitt dels hade låtit vara mer presentia igenom framställningen! För det var ju först när männens tal om naturlighet slog igenom som den sedan länge rådande föreställningen att kvinnor skrev som de talade, spontant, oöverlagt, ogrammatiskt och med egen stavning upphöjdes till något förebildligt. En ofrånkomlig följd var att ’normen’ kom att likna ’normlöshet’, men det gör bara kravet på en fortlöpande diskussion större.

Kan man också dra slutsatsen att denna av män formulerade norm verkligen blev en kvinnlig norm, dvs. i den betydelsen att den har gjort avtryck i kvinnors brev? I det avslutande kapitlet, ”Sammanfattning”, anser sig Marie Löwendahl ha visat att alla brevskrivare i de undersökta breven skrev enligt ”kriterierna för det kvinnliga sättet att skriva brev”, (302) vilket väl måste uppfattas så att de internaliserat den nya normen. Men när själva kriterierna för normens tal om det kvinnliga sättet att skriva inte klart följer med in i analyserna kan denna uppgift förefalla överraskande kategorisk.

I förlängningen finns ett annat problemkomplex som uppmärksammas av flera feministiska forskare på området. De menar att det faktum att kvinnor utpekades som oöverträffade brevskrivare inte enbart kan ses som något positivt. I själva verket hölls kvinnorna därigenom tillbaka från att utveckla en litterär talang som kunde ha fört dem in i ett konstnärligt litterärt skapande. Det menar bland andra Katharine Jensen, som talar om en ’epistolary woman’ som så att säga fjättrats vid brevet därför att hon utsetts till och hyllats som mästare på detta område. Detta av en manlig kulturelit prisade mästerskap skulle ha hindrat kvinnor att ta steget från brevet till ’les belles lettres’. Marie Löwendahl redogör i kapitlet ”Genus och genre” för hur synen på det nära sambandet mellan kvinnan och brevet på detta sätt modifierats av dekonstruktionistiskt influerade forskare. Från utgångspunkten att kön är en konstruktion

blir det som av samtiden betecknades som hörande till kvinnan (kvinnligt) enbart till en position i brevtextern. Den historiska personen saknar intresse. Löwendahl deklarerar att hon vill gå en medelväg. Hon söker efter den kvinnliga jagkonstruktion som de historiska kvinnorna förmedlat i sina brev. Hennes tre brevkapitel inleds alla med en biografisk introduktion, således en presentation av den historiska personen. Därefter vidtar själva brevanalyserna där sökandet efter hur brevskrivaren framställer sig själv (jagkonstruktionen) blir den viktigaste uppgiften. Löwendahl talar om kvinnors brevskrivande som "en historisk realitet" och "en kulturell föreställning". (32) Men när Löwendahl skriver: "Brev kan inte på ett enkelt sätt uttrycka en äkta kvinnlighet, vare sig det rör sig om ett autentiskt subjekt eller en kvinnlig skrift," (31) är det svårt att riktigt förstå vad Löwendahl nu menar med "äkt kvinnlighet". Formuleringen "den äkta kvinnligheten" leder tankarna till att det ändå skulle kunna föreligga en stabil, hos kvinnor medfödd egenskap som gör dem till kvinnor. Det är visserligen inte lätt att balansera mellan två ytterligheter men det måste ändå betonas att en lite slarvigt uttryckt formulering kan få förödande konsekvenser. Därför hade man också gärna sett en mer energisk diskussion av själva begreppet kvinnlighet.

För den som ska skriva om kvinnors brev anmäler sig omedelbart frågan Vad är ett brev? Vid en första konfrontation kan frågan tyckas helt oproblematiske. Det handlar om ett ord som ingår i vardagsvokabulären sedan lång tid tillbaka, det handlar också om en företeelse som till för bara några decennier sedan hörde hemma inom den vardagliga intimsfären. (Det har i dag ju efterträtt av det lika vardagliga e-brevet som i princip inte skiljer sig nämnvärt från det postbefordrade brevet.) Men för en brevforskare, som ju nödvändigtvis måste fundera runt och skapa gränsdragningar för sitt forskningsobjekt, blir det naturligt att skapa sin egen definition. Marie Löwendahl formulerar i kapitlet "Brevgenren – en formell definition" vad hon kallar en preliminär och mycket allmän definition, nämligen: "en kortare skrift med ej fastlagt innehåll från en specifik avsändare, som skickas/överlämnas till en specifik mottagare i syfte att förmedla något". (21) Därefter lägger hon in andra definitioner som får bilda underlag för en inzoomning på det familjära brevet under 1700-talet. För det är just denna brevgenre som

är aktuell i avhandlingen. Det är inte affärsbrev, det är inte brev till högre instanser, inte brev riktade till en mecenat utan brev riktade "ad familiares", till närstående, adressater som på olika sätt är delaktiga i skribentens intimsfär. Löwendahl frilägger några av de för det familjära brevet karakteristiska dragen: "intimitet, muntlighet, vardaglighet, spontanitet". (29) Detta är drag som hon sedan återfinner i de analyserade breven. Gärna hade man sett att just detta faktum att avhandlingens ämne inte är brevet i allmänhet utan inskränkt till det familjära brevet under 1700-talet hade betonats starkare. Här finns en glidning mellan resonemang och definitioner som tar in brevet som kommunikationsform och den specifika genren, det familjära brevet, som särskilt i inledningskapitlet kan bli förvirrande.

Frågan Vad är ett brev? är inte uttömd i och med att själva kommunikationssituationen utretts. En aspekt som är värd att uppmärksammas handlar om huruvida brevet skall beskrivas som en genre eller en form. Marie Löwendahl utgår från att brevet är en genre. Men i den franska brevforskaren Mireille Bossis definition, som Löwendahl också återger, omnämns brevet som form. Man kan finna flera exempel på att brevet betraktas än som form än som genre. Majoriteten av brevforskare utnämner brevet till en genre, samtidigt som de kan tala om brevet som en form. (Janet Gurkin Altman, en av de mest inflytelserika brevforskarna har skrivit ett arbete med titeln *Epistolarity. Approaches to a Form* (1982). Där analyserar hon egentligen brevromanen med speciellt fokus på hur brevets egenskaper spelar in. Hennes slutsats blir att *brevromanen* är en genre.) Förmodligen kan man knyta denna klivenhet till det faktum att de flesta insatserna på brevforskningens område inte har rört privatbrevet utan den fiktionella användningen av brev. Att forskarna då landar i en definition där det handlar om genre är inte förvånande.

I sin handbok, *Lire l'épistolaire* (Paris 1998), tar Marie-Claire Grassi tag i frågan om brevets natur. I avsnittet kallat "Le genre épistolaire, un genre ambigu" definierar hon brevet som en plats mitt emellan. Hon konstaterar att brevet inte kan mäta sig litterärt med vare sig poesin eller romanen, för brevet är inte "litteratur". Ja, fortsätter hon, är den överhuvudtaget en genre? Hon ställer frågan men hon besvarar den inte direkt men fortsätter att kalla brevet en genre. I sin avslutning talar hon så om "genre ambigu". (151) En annan auktoritet

som uttalat sig på detta område är Jacques Der-rida. Hans åsikt är: "La lettre, l'épître, qui n'est pas un genre mais tous les genres, la littérature même" (*La carte postale*). Någon avgörande betydelse för hur forskningen med brev bedrivs har trots allt inte denna mer epistemologiska fråga.

Avhandlingens kärna utgörs av analyserna av de tre brevsamlingarna. Analyserna följer i stort samma schema. Marie Löwendahl startar med en presentation av själva materialet. Brevens kontext klagörs. Så följer en redogörelse för de genremässiga och språkliga stilistiska aspekterna. Därefter en innehållsanalys. Slutligen granskas "hur brevens jag konstrueras och förhåller sig till mottagaren". (14)

Brevens kontext kan i princip utsträckas hur långt som helst. I detta fall ligger tyngdpunkten på det biografiska. I alla de tre brevkapitlen finns ett eller flera avsnitt där brevskrivarens biografi skisseras. Dessutom introduceras adressaten. Det är särskilt viktigt att mottagaren får en fyllig presentation eftersom de brev som analyseras samtliga utgår från den brevskrivande kvinnan och svarsbrev inte ingår i brevkorpusen. Det betyder att ett av brevets viktigaste drag, dialogiciteten, det reciproka i hela brevpraktiken, aldrig får den uppmärksamhet den skulle förtjäna. Således finns Gustaf Mauritz Armfelts svarsbrev till maken inte med i sitt sammanhang. Ett kort avsnitt om Armfelt och hans brev till hustrun kan tyvärr inte fylla upp luckan. En brevväxling skulle ha gett intressanta möjligheter bl.a. till att kontrastera en mans och en kvinnas brev. En annan frågeställning som hade kunnat få ett mer precist svar om också svarsbrev hade beaktats är den om funktion. Marie Löwendahl tillskriver brevets funktion gentemot mottagaren en stor betydelse. Den förblir dock hypotetisk när endast avsändarens brev studeras.

Carl Sparres brev är inte återfunna. I det fallet fanns alltså inget tillfälle att få ett grepp om den dialog som ligger i nedlagd i själva brevpraktiken. När det gäller familjen Gjörwell var det framför allt patriarken själv som fick ta emot den största delen av breven från dottern Gustafva Lindahl. Även Gjörwells brev, som till stor del publice-rats redan av Oscar Levertin, hade kunnat fungera som intressant komplement till breven från familjens kvinnor. Denna bortsortering av manliga svarsbrev är desto svårare att förstå som det större projektet, inom vilket avhandlingen ingår,

har som sitt övergripande syfte att medelst "kvinnors brev till kvinnor respektive kvinnors brev till män (samt en kontrollgrupp av mäns brev till kvinnor resp. män)" (11) pröva hållbarheten i teorin om brevet som en särskild kvinnokultur. I rättvisans namn skall dock nämnas att denna lakan i någon mån kompenseras av de biografiska avsnitt och enstaka brevcitat från de manliga interlokutörerna.

Även andra personer i huvudpersonernas omgivning får ingå i den biografiska kontexten. Så förekommer här närstående familjemedlemmar, liksom mer avlägsna släktingar och vänner. Till dem som passerar revy hör såväl kungligheter och rikets främsta som helt okända kvinnor som Malin Hjort, Julie Ekermans väninna och personer ur Norrköpings societeten som fru Junbeck. Marie Löwendahl har lagt ner mycket arbete på att ge bakgrundsdata till det stora och brokiga galleri av personer som omtalas. Det bidrar till att befolka det rum där brevskrivarna uppehåller sig. Brevets tal om vänner och fiender, närstående och bara bekanta levandegörs.

Med den uppsättning av personer som figurerar i breven blir det också nödvändigt att situera dem i historien. Brev som skrevs utifrån den intimsfär som var kvinnornas uppehållsrum visar att deras instängdhet ändå inte var total. Särskilt Hedda De la Gardie inte bara berördes av utan deltog också i den stora historiska berättelsen den om kungar och krig. Hennes ställning som den lilla familjens överhuvud, när mannen befann sig borta från hemmet i krig eller på annat uppdrag, föranledde henne att ta ansvar inte bara för barnens uppfostran utan även för komplexa affärstransaktioner. Julie Ekerman försökte anpassa sig till rollen som borgmästarinna i Linköping, men hon hade svårt att finna sig tillrätta så långt från de inflytelserika kretsar där hon tidigare vistats. Men stundom berörde den stora historien också Linköping. År 1789 kunde hon rapportera om rysskräckens utbredning i Linköping. Gustafva Lindahls direktkontakt med den stora berättelsen framgår inte särskilt tydligt av de brev som citeras. Men hennes position som dotter till Gjörwell, som så ofta skildrats som spindeln i ett tätt knutet kontaktnät, gör att hon kan ta plats i ett litterärt nätverk, där Norrköpingsprofilen Johan Henric Lidén spelar en framträdande roll men även Linköpingsbon Leopold figurerar.

Den stora berättelsen finns med som en bakgrund till den individuella historien, men det är

skillnad mellan de tre brevmiljöerna. Skillnaderna kan hänföras till vad vi skulle kunna kalla klass, den sociala positionen. Den aristokratiska miljön präglades av sin närhet till, ja ibland rentav symbios med, den verkställande makten: Sverige var ju ett enväldigt kungadöme som skakades av en katastrof, ett kungamord, med åtföljande osäkerhet om hur den politiska makten skulle förvaltas. De brev som Hedda De la Gardie sänder inifrån denna sfär bär inte alltid direkta spår av det politiska skeendet, men detta sätter ramarna för henne. Långa tider är hon ensam kvar i Sverige. Hennes uppdrag gentemot den frånvarande maken är mångfaldigt. Hon ska sköta den lilla familjens ekonomi, hon ska se till att relationerna med olika representanter för den politiska makten – det kan vara både vänner och ovänner – utvecklas på ett för mannen fördelaktigt sätt. Så tillkommer de traditionella kvinnouppdragen: se till barnens bästa, att deras utbildning inte försummas, styra själva hushållet. Hedda De la Gardies brev visar att hon befinner sig långt från den instängdhet i den intima sfären som kvinnors liv under denna period så ofta förknippas med. Hedda De la Gardie fyller flerdubbla funktioner. Hon fungerar som ställföreträdare för en frånvarande man, hon driver också en egen linje som stundtals kan gå på tvärs mot vad den omgivande societeten förväntar sig. Samtidigt är hon ianspråktagen av sina barn. Modersrollen är integrerad med övriga funktioner.

I Julie Ekermans brev aktualiseras 'klassfrågor' på ett unikt sätt. De tidigaste breven härrör sig ju från den period då den tonåriga Julie var "aristokratisk mätress". Under titeln husföreståndarinna inhystes Julie Ekerman i det som i dag kallas Tessinska palatset, då överståthållarens tjänstebostad. I breven omnämns många av de personer som den traditionella historieskrivningen bevarat i minnet. Den unga flickan visar inte upp några större insikter i det politiska maktspelet. (Just då dessa brev skrevs var Sparres stjärna i dalande.) Det intressanta som framkommer är i stället hur ett manligt nätverk av höga possessionater och ämbetsmän ur adelsståndet umgås med Julie Ekerman, hälsar på i bostaden, fullföljer något slags övervakningsuppdrag i älskarens frånvaro. Det är också helt klart att hennes relationer med dessa män grundas på speciella villkor. Kvinnor ur männens höga klass syns förstås aldrig till.

När Julie Ekerman etablerar sig i Linköping måste hon lära om. Hon är då gift, har en definierad social ställning som borgmästarfru och hela sta-

dens förväntningar på hur hon ska lyckas anpassa sig. Hon är nu äldre, hennes möjligheter att själv analysera sin egen situation har ökat. Breven ger en märklig inblick i en social anpassningsprocess som ställt stora krav på Julie Ekerman. Hon lyckas utåt bli en borgarfru i landsortstaden, men hennes skarpa blick iakttar hela tiden det narraktiga spelet. Den anpassningen handlade både om att krympa och att tillväxa. Krympa sina anspråk på festivitas, på pengar, nöjen, vackra kläder. Att växa in i positionen som hushållerska. Det handlade om att ge sitt eget lilla hushåll en stabilitet. Den tålde inte några manövrer utanför den privata sfären.

Familjen Gjørwells brev visar upp en ståndsmässig interiör som präglas av vad vi brukar kalla för borgerliga ideal. Kontakter med den förnärmare adeln finns förvisso (i Sverige är denna legering mellan den högre borgerligheten och den högsta societeten mycket typisk och därför för det mestadels fel att tala om borgerlighet på samma sätt som i t.ex. Tyskland), men hela livsföringen där känslomheten vårdas och värnas och naturen dyrkas skiljer sig från aristokratin ideal. Det är också andra drag som skiljer den gjörwellska miljön från de tidigare. Marie Löwendahl framhåller hur både i den äldre generationens stockholmskem och i Gustafvas norrköpingshem det var lärda och vittra personer som bildade kärnan i ett flitigt umgängesliv. Att tala om en intellektuell miljö skulle vara fel – det gör Löwendahl inte heller – men den präglades ändå av direkta kontakter med tidens opinionsbildare och skribenter. Det aristokratiska och mondäna inslaget som dominerar hos Hedda De la Gardie och finns med hos Julie Ekerman har ingen riktig motsvarighet hos familjen Gjørwell.

Alla dessa positioner tillhör den sociala kontexten. Marie Löwendahl säger i sin inledning att hon under arbetets gång blivit alltmer övertygad om att klassaspekten måste uppmärksammas och rentav skulle ha en betydelse som kan mäta sig med det dominerande genustemat. Man kunde ha önskat att avhandlingsförfattaren mer hade följt sitt eget uppslag att ge den sociala kontexten större uppmärksamhet. ("Under arbetets gång har också den sociala tillhörigheten framstått som en allt viktigare faktor vid studerande av kvinnors brev." [29]) I historiken påpekas aristokratin särställning för utvecklingen av den nya brevnormen, det naturliga brevet som bygger på samtalet. Men det gäller där det franska samhället. Det eleganta och spirituella brevet tycks inte

ha varit av samma vikt för den högadliga svenska brevskriverskan. I själva verket skulle de sociala villkoren ha kunnat fungera som ett lika bärande tema som genusperspektivet. För de socioekonomiska villkoren kan naturligtvis knytas till såväl stilistiska frågor som användandet av franska språket, till såväl subjekspositioner som själva brevpraktiken. Också intimsfärens olika genomtränglighet för offentligheten är en fråga som med fördel hade kunnat diskuteras utifrån social position. Den sociala kontexten bringar olikheter i dagern där genusaspekten tenderar att utjämna genom att betona en allmän underordning. Det fruktbaraste förefaller då vara att kombinera dessa två perspektiv och låta dem båda genomgående appliceras.

Trots att alla de undersökta breven i stort sett tillkommit under ett och samma decennium kan avhandlingsförfattaren konstatera stora språkligt-stilistiska skillnader. Hypotesen om ett gemensamt kvinnospråk får ingen näring medan misstankar om ett socialt betingat språkbruk väcks. Avsnittet där Hedvig De la Gardies språk analyseras har fått rubriken "Det vardagliga språket". Det är intressant att jämföra med vad som tidigare i kapitlet "Brevskrivandets svenska historia" sagts om gustavianernas brevstil. Marie Löwendahl stödjer sig där på Stina Hansson som i sin historik hävdar att den franska galanta brevstilen, den av La Bruyère hyllade och av Mme de Sévigné praktiserade, vid mitten av 1700-talet hade fått sitt genombrott hos den svenska adeln. (Hansson, 181) Hansson kan dock exemplifiera med brev från Kellgren och från A.-M. Lenngren alltså brev från personer från andra sociala strata men samtida med de hos Löwendahl aktuella. Mot den bakgrunden är det förvånande att se att galanteriet är frånvarande i Heddas brev till maken. I stället framhåller Löwendahl att här fattas vare sig drastiska formuleringar eller "mustiga uttryck". Hedvig Ulrika kan helt enkelt vara ganska grov i sitt språkbruk. Det hade varit intressant att ha fått se detta, låt oss säga otvungna, sätt att umgås med språket kopplat till den sociala kontexten. Löwendahl för det draget till det familjära brevet och det är naturligtvis riktigt men en diskussion av social position och norm hade kunnat ge djupare perspektiv.

Julie Ekerman är en social hybrid. Så karakteriseras också hennes språkbruk: "Högtidligt och vardagligt". (198) Marie Löwendahl värderar Julie Ekermans språkbruk högt. "Överhuvud uppvisar brevskriventen ett ganska stort mått av språklig

begåvning." (200) Det grundar sig på hennes sätt att begagna sig av ironi, men framför allt på den vardagliga komponenten. Julie Ekerman kan berättas en historia med tillvaratagande av alla komiska effekter. Man kan förstas även här koppla på det sociala perspektivet och se att Julie Ekerman utifrån sitt utanförskap har en skärpt blick för provinsstadens sociala spel. Hennes formella bildning når inte upp till Hedvig De la Gardies nivå men hennes ambition att förmedla sina intryck och, som Löwendahl särskilt understryker, underhålla läsaren får henne att tämja språket för sina speciella syften. Det vardagliga språket bildar grund, det högtidliga bär på ironins distans. Resultatet blir brev som är roliga att läsa.

"Där De la Gardie (och även Ekerman) är mera rakt på sak, hyser Gjörwells en förkärlek för omskrivningar" (264f), skriver Marie Löwendahl. Orsaken är, fortsätter hon, att det "hänger samman med att brevskriverskorna Gjörwell anslöt sig till den sentimentala brevstilen". (265) Någon sentimental brevstil att *ansluta sig till* fanns knappast, men att dessa damer var svårt anfäktade av sentimentala ideal står utom allt tvivel. Löwendahl kallar Gjörwells stil för naiv ("Den naiva stilen", 262) och menar väl att i den naiva stilen ligger också sentimentaliteten. Hon knyter sentimentaliteten till den på sin tid välkände schweiziske diktaren Samuel Gessner. Dennes pastoraler förmedlades till en svensk publik bl.a. av fader Gjörwell. Det står alltså utom tvivel att damerna Gjörwell var någorlunda förtrogna med schweizarens diktning. Men jag undrar om inte man inte också ser ett inflytande från den tyske författaren som mot slutet av 1790-talet gjorde ett formidabelt genombrott på den svenska bokmarknaden, nämligen August Lafontaine. För det är just den för oss i dag så påfrestande blandning av sentimentalitet och naiv och tillkämpad oskuldshelhet som genomsyrar dennes romaner som vi kan se återupstå i de gjörwellska breven. Till och med det lätt ekivoka sättet att antyda erotisk färgade relationer kan kännas igen. Med barnsligheten som ideal kryddade de gjörwellska skribenterna sina brev med barnspråk. Löwendahl citerar ett brev från Gustafva till hennes bror Carl som hotas med att "få en liten klapp på din lilla På På, dvs. på stjärten". (265)

När vi läser de gjörwellska breven förefaller de i många stycken mer främmande än de två andra brevskriverskornas. Det har med svårbestämda begrepp som autenticitet och litteraritet att göra.

Alla breven förs av Marie Löwendahl till den familjära genren. Mot det finns ingen invändning att göra. Breven kännetecknas av ett muntligt stilideal, samtalet förs med pennan i handen. Där finns en enhetlighet. Men medan Hedda De la Gardie och Julie Ekerman skriver med en direkthet, inifrån, i syfte att förmedla något som är viktigt för dem och för mottagaren, skriver (mestadels) gjörwellskribenterna utifrån en självbespeglande position där det kan förefalla viktigare att förmedla denna självbild än ett budskap. I detta syfte böjs språket till barnpjoller likaväl som till mer litterärt utformade bilder. Det är detta fenomen som Löwendahl omtalar som "rakt på sak" respektive "förkärlek för omskrivningar". Det ska inte förväxlas med det rolltagande (eller jag-konstruktion) som Löwendahl använder som genomgående parameter. När Löwendahl visar fram hur Hedda De la Gardie skriver som öm maka eller Julie Ekerman som Sparres lilla flicksnärta hindrar inte det att deras brev bär autenticitetens prägel. När Gustafva Lindahl ständigt uppmanar sina interlokutörer att tänka på "lilla Tafva" så är det föreställningen om sin egen oskuldsfullhet som hon manar fram. Men det finns också en annan positivare dimension av detta förhållningssätt som ju inte nödvändigtvis behöver kopplas till naivitet och barnspråk. Löwendahl presenterar brev som Gustafva gav andra dimensioner, sådana som skulle kunna anses som litterära. Och som av fader Gjørwell bedömdes som sådana.

Mitt resonemang här ovan är generaliserande och förs inte på samma sätt av Marie Löwendahl, även om det framgår att hon är inne på sådana tankegångar. Löwendahl utnämner Gustafva Lindahl till den av skribenterna som är mest litterär. Där står Gustafva på tröskeln till ett slags språng som för hennes del aldrig togs. Hon tycks alltså ha haft intellektuella möjligheter att gå vidare från det familjära brevets övningsarena. Men den möjligheten stäcktes av det nya seklets allt rigidare uppfattning om kvinnors särart. Medelståndets kvinnor förpassades längst in i kammaren där sybågen pockade på all deras skapande kraft.

En fråga den som ägnar sig åt 1700-talskulturen måste ställa sig är: Hur svensk var brevskrivningen under "svenskt 1700-tal"? Då hade franskan en ställning jämförbar med den engelskan intar i dag. Ja, franskan pretenderade förstås på ett ännu större utrymme, åtminstone i vissa kretsar. I Marie Löwendahls avhandling får vi på ett mycket

åskådligt sätt se hur franska och svenska kunde nyttjas i brevpraktiken. Föreställningen om att den svenska adeln var francifierad kan ha fog för sig. Hedda De la Gardies brev är enligt Löwendahl dock aldrig helt enspråkiga. Det är ändå så tydligt att Hedvig Ulrika lever i Sverige med filbunkar, nässlor och vinterns åkarslädor. Dessa ord måste skrivas på svenska. Den närmaste intimsfärens vardagligheter är bundna till den omgivande miljöns språk. Brevens språkblandning låter sig dock inte bestämmas enbart utifrån detta kriterium. Löwendahl framhåller t.ex. att också de stycken som skrivs på svenska blandas upp med franska lånord: en hög andel hos den aristokratiska brevskriverskan (44,9 per 100 makrosyntagm), något mindre hos Julie Ekerman (33 per 100 makrosyntagm) och allra minst hos Gustafva Gjørwell (21,5 per 100 makrosyntagm). (102n.). Hos Julie Ekerman är franskans ställning svagare än hos Hedda De la Gardie. Även Julie Ekerman blandar språken, men franskan är inte dominerande som hos Hedda De la Gardie. Löwendahl hänför detta förhållande till att Julie Ekerman inte skulle behärska franskan lika bra som Hedda. Det bekräftas av en liten passus i hennes system, Beata Charlotta Ekermans, brev till samme adressat, Carl Sparre. Hon skriver att hon vill att Julie ska uppmanas att skriva på franska. Hon behöver nämligen träna sin franska. (brev från Beata Charlotta Ekerman till Carl Sparre, Paris 18/8 1785, RA, Börstorpssamlingen E 3052) De gjörwellska brevskrivarna uppvisar den minsta andelen franska. Här är det enbart enstaka fraser och ord som formuleras på franska. Detta föranleder ingen närmare kommentar från avhandlingsförfattaren som dock registrerar att i dessa brev finns även inslag av tyska och latin. Gjørwells tyska orientering har satt sina spår hos familjens kvinnor. Det är också tydligt att det svenska språket lever starkt i den mellanklass som går mot en allt inflytelserikare ställning.

I avhandlingen ingår även lexikala och syntaktiska undersökningar. Grunden för dessa finns i det större projektet Kvinnors brev. Tyvärr är avhandlingens redovisningar av resultat både sporadiska och svårtillgängliga. De har förlagts till notapparaten och den lingvistsiska vokabulären förklaras inte närmare. I not 138 (199) talas t.ex. utan vidare om att "kvoten mellan underordnade satser/fraser och element på o-nivå är 1,4". Man kan förmodligen räkna med att få se en ordentligt genomarbetad undersökning när den defini-

tiva slutrapporten för Kvinnors brev blir tillgänglig; den modell som här prövas skulle ha kunnat fungera om lite mer omsorg hade lagts ned på att förklara och diskutera resultaten.

Marie Löwendahls avhandling rör sig på ett område som hittills legat outforskat. Värdet av att privatbrevet blir föremål för studier i sin egen rätt kan inte överskattas. Brevets status som skapad text vidgar den litterära analysens arbetsfält. Sambandet mellan kvinnor och skrivande tillförs nya aspekter. Löwendahl utreder med hjälp av sina analyser hur kvinnor använde sig av brevet i identitetsskapande syfte. Hon kan även visa att under den inte alltid så välputsade ytan finns spår av brevskrivarens vilja att skapa en text som har mer att ge än ren information. Det handlar om att upprätthålla närhet till adressaten. Till det krävs att texten är underhållande, inte alltför lång, den måste helt enkelt väcka adressatens intresse. I det liknar brevskrivandet det mer uttalat litterära skapandet. Att sedan de privata breven mer eller mindre täcker in en faktiskt verklighet gör dem inte ointressantare. Även om Löwendahl har fokuserat på den litterära och språkliga textanalysen har hon inte underlåtit att ge stundtals ganska breda historiska och biografiska utblickar. Hon har följt upp namn som nämns, gårdar och orter får sin plats i geografien. Hon förklarar också obsoleta språkbruk, översätter franska avsnitt med lofvärda försök att bibehålla stilnivå. Löwendahl visar vägen, brevet är en ojämförbar källa till vår kunskap om hur det var, men det är också, och det är här Marie Löwendahls insats kommer in, en text som ska läsas som vilken annan skapad text som helst, med möjligheter att säga något om enskilda människors skapande kraft.

Margareta Björkman

Gunnel Furuland, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häfteserier i Sverige 1833–1851, från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*. LaGun. Stockholm 2007.

Gunnel Furulands doktorsavhandling är på många sätt en imponerande bok. Drygt 650 sidor, vackert illustrerad. Bland dem ingår också 9 appendix av varierande slag, bland annat intressanta biografiska uppställningar över tidens aktörer kring häftesutgivning.

Naturligtvis är det svårt att göra rättvisa åt en så fyllig och detaljerad undersökning.

Vad avhandlingen redogör för, det som är dess centrum, är utgivningen av romaner i häftesform i serier under dess första expansiva storhetstid under 1830- och 40-talen. En period som utgör inledningen på vad vi kallar medelklassens dominans under 1800-talet. I dess hägn växte det fram en bok- och tidningsmarknad som blev grunden till den vi fortfarande lever med.

Häftesserierna fungerade genom att köparna normalt förband sig att köpa genom subskription eller prenumeration. I det förra fallet betalade köparen vid avhämtning, vilket var vanligast i periodens inledning, i det senare fallet betalades ärsutgivningen i förväg, vilket så småningom blev den vanligare metoden. Häftena sändes vanligen ut veckovis och omfattade ca 100 sidor. Här kunde man ta del av dåtidens internationella bestsellers: Eugène Sue, Alexander Dumas, Eugène Scribe, Edward Bulwer Lytton, Charles Dickens, Honoré Balzac, Fredric Marryat. Liksom de svenska motsvarigheterna; framför allt Emilie Flygare-Carlén, men också Wilhelmina Stålberg, "Onkel Adam" (Carl Anton Wetterbergh), August Blanche, Carl Jonas Love Almqvist. Allt för en jämförelsevis billig summa. I serierna blandades kortare och längre berättelser, men formen uppmanade framför allt till de ytterst långa, episka romaner som också karaktäriserar perioden – ett effektivt sätt att knyta till sig trogna konsumenter. Här publicerades till exempel Alexander Dumas tredje och avslutande del av trilogin om *De tre musketörerna*, *Vicomte de Bragelonne* på 1655 sidor.

Man kan säga att häftesserierna utgjorde en mycket tidig variant av våra dagars bokklubbar. En parallell som också motsvaras av en del av den kritik de väckte för att dels sprida en sämre, mer lättköpt litteratur, men framför allt genom att de ansågs hota den direkta bokhandelsförsäljningen och därmed bokhandlarnas existens.

Men vad de snarare gjorde var att de tog hjälp av den tekniska utvecklingen i fråga om tryckteknik, den infrastrukturella utvecklingen av allt bättre kommunikationer, den sociala, politiska och ekonomiska utvecklingen med breddad läskunnighet, en alltmer dominant medelklass och ett mer renodlat marknadstänkande. Som ett uttryck för och – skulle åtminstone jag vilja hävda – som en integrerad del av denna samhällsförvandling spred de litteratur (primärt skönlitterär